

Література

1. Коржик В.П. Наукові записки Буковинського товариства природодослідників / В.П. Коржик. – Чернівці: ДрукАрт, 2011. – Т. 1., вип.1-2. – 216 с.
2. Коржик В.П. Національний природний парк «Вижницький»: природа, рекреаційні ресурси, менеджмент / В.П. Коржик, І.І. Чорней, І.В. Скільський та ін. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 356 с.
3. Літопис природи. Національного природного парку «Вижницький» / Том 1. - Книга 13. – 2011 р. – 332 с.
4. Оновлений подих річок: посібник по спорудженню перепадів. – Банилів-Підгірний, 2000. – 15 с.
5. Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів національного природного парку «Вижницький» / Том 1. – Книга 1 // Пояснювальна записка. – Ірпінь, 1997 р. – 48 с.

Summary

Guzak L.I., Andrusyak N.S. Features Construction and Application of Artificial Swings on Small Rivers in National Park "Vizhnitsky"

In this paper the necessity of constructing artificial changes in small mountain rivers protected areas. Shown the importance of changes in hydraulics engineering as tools to preserve the natural state of small rivers. The technique of artificial changes and shows the projected full-scale model.

УДК 911.9:502

В.В. Мовчан

ХАРАКТЕР АНТРОПОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА ПРИРОДНІ КОМПЛЕКСИ ДОЛИННО-РІЧКОВОЇ СИСТЕМИ ПСЛА В СЕРЕДНІЙ ТЕЧІЇ

В статті подається коротка характеристика деяких видів антропогенного навантаження на долинні ландшафти середньої течії річки Псел та правої притоки – річки Грунь.

Актуальність теми. В попередні роки досить суттєво приділялася увага стану та перспективі малих річок України. Над цим питанням працювали такі науковці як А.В. Яцик, М.М. Паламарчук, Л.М. Зуб, Г.О. Карпова та ін. [1, 2, 3]. Але останнім часом неконтрольований антропогенний чинник наскільки зріс, що виникає загроза існуванню не тільки малим річкам, а й природним водотокам середньої довжини. Саме тому й виникає необхідність дослідження трансформованих природно-антропогенних територіальних комплексів в долинах середніх річок.

Постановка проблеми. З 2012 року функціонує РЛП «Гадяцький», до складу якого входять частини долинно-річкової системи Псла та його притоки р. Грунь. Однак його створення відбулося без врахування закономірностей розвитку географічної оболонки, зокрема, цілісності та без врахування принципу функціональної взаємозв'язаності природно-територіальних комплексів (ПТК) [4]. Ще під час проектування парку планувалося, що до його складу ввійдуть

всі елементи ДРС Псла, а саме 5 типів ландшафтних місцевостей: I – заплавно-долинний, II – надзаплавний піщано-боровий, III – надзаплавний лесово-нижньотерасовий, IV – прирічковий схиловий і V – вододільний давньо-долинний (поняття „типу місцевості" розуміється у тлумаченні В.Л. Віленкіна, 1968) [5]. Проте, основну частину території дослідження займають перші два типи місцевості, на які припадає близько 80% площі парку. Зрозуміло, що повноцінного функціонування таких РЛП не матиме, оскільки не враховуватиметься взаємозв'язок між перерахованими вище ландшафтами з огляду на сучасний їх стан відповідно до ступеня антропогенного навантаження. То ж потрібно дослідити вплив людського чинника на ПТК ДРС Псла та Груні для обґрунтування подальшого розширення меж РЛП «Гадяцький».

Викладення основного матеріалу. Аналізуючи картографічний матеріал та використовуючи польові дослідження ключових ділянок долинно-річкової системи Псла, можна дати коротку характеристику антропогенного навантаження на кожен із типів місцевостей річкової долини.

1. *Вододільний давньо-долинний тип місцевості.* Саме тут знаходиться ландшафтний заказник «Весело-Мирське», багатий різноманіттям червонокнижних та регіонально-рідкісних рослин [6]. В даний час ця територія входить до РЛП. Та, незважаючи на це, заказник зазнає значного антропогенного впливу сільськогосподарського спрямування. Оскільки схили заповідного об'єкту не відмежовані лісосмугою від с/г угідь, то щорічно відбувається їх поступове розорювання в напрямку до днища балки. Також сюди безперешкодно з талими та дощовими водами надходять залишки отрутохімікатів, гербіцидів та мінеральних добрив. Окрім того, у вегетаційний період в заказнику спостерігається активний випас худоби. Все це негативно впливає на природний стан «Весело-Мирського» і в подальшому може призвести до збіднення видового складу рослин та значного забур'янення ландшафтного заказника.

2. *Надзаплавний лесово-нижньотерасовий тип місцевості.* Даний ПТК практично зовсім не репрезентований в сучасних межах РЛП «Гадяцький», хоча саме тут спостерігається значний вплив людської діяльності, що суттєво відображується на стані і сусідніх частин річкової долини, зокрема заплави і річища. За історичний період (200-300 років) землекористування чорноземи, які сформувалися на надзаплавних терасах під покриттям злаково-різнотравних степів і дібров, в даний час знаходяться в стадії сильної антропогенної деградації (дегумофікації і мінералізації). В часи ґрунтово-геоекологічних експедицій В.В. Докучаєва в другій половині 19 століття чорноземи під лучними степами мали 10-12% гумусу і більше, а нині всього 3-4% и спостерігається явна тенде-

нція до його зниження. Причини дегумофікації мають комплексний багатofакторний і історичний характер: 1 – значне щорічне відчуження органічних речовин з урожаєм (особливо при вирощуванні монокультур); 2 – знищення і заміна корінної степової і лісової рослинності на агрофітоценози і щорічна глибока оранка чорноземів, що не дозволяє ґрунтам накопичувати гумус і підтримувати свої збалансовані і оптимальні природні хімічно-фізичні і біологічні властивості; 3 – застосування «допінгової» кількості мінеральних добрив призвело до мінералізації ґрунтових органічних речовин і пригніченню в педонах мікро- і мезофауни; 4 – лінійна і особливо площинна ерозія за багато років експлуатації цих ґрунтів сприяла винесенню (змиву) із ріллі колосальної кількості гумусу верхніх горизонтів (щорічно від 1,20 до 0,30 т/га) [7]. Ліси тут практично повністю знищені, і деревостан спостерігається лише в лісосмугах та на окремих знижених перезволожених ділянках тераси.

3. *Надзаплавний піщано-боровий тип місцевості.* Переважна частина борової тераси зайнята сосновими та мішаними лісами антропогенного походження. Заліснення почалося в ХІХ столітті [8]. То ж в даному випадку можемо говорити про позитивний вплив людської діяльності на стан річкової долини, оскільки ці насадження відіграють значну роль в гідрофункціонуванні ДРС та в збереженні сталої ландшафтної рівноваги всієї басейнової системи. До того ж, в умовах агроосвоєних лісостепових ландшафтів, ліси борової тераси є природним бар'єром між сільськогосподарськими угіддями лесових терас і плакорів з одного боку та заплави і річища з іншого. Хвойні та мішані ліси затримують значну частку розчинів мінеральних добрив та отрутохімікатів, які внаслідок низхідних потоків можуть потрапити з полів у заплаву річки і значно змінити склад рослинного і тваринного світу, що може призвести до зміни ПТК в цілому. Однак, на сучасному етапі іноді відбуваються неконтрольовані вирубки лісу під виглядом санітарних чисток та лісозаготівлі. Саме з цієї причини лише незначна частка піщано-борової тераси входить до діючого РЛП «Гадяцький». Адже керівництво лісгоспу не бажає ні з ким ділитися повнотою влади над дохідним об'єктом.

4. *Прирічковий схиловий тип місцевості.* До початку людської діяльності схили долини Псла були зайняті широколистяними лісами з чергуванням лучно-степових ділянок. З часом почалося освоєння нижніх частин схилу, найбільш придатних для проживання. Свідченням цього є залишки давнього городища скіфського часу поблизу села Плішивець. Поступово відбувалося освоєння схилів з просуванням до межиріччя. При цьому вирубувалися ліси та розорювалися степові ділянки. Все це сприяло прогресуючому яроутворенню та

площинному змиву ґрунтів зі значним виносом матеріалу в заплаву річки з поступовим її замуленням. Нині на окремих ділянках схилів відбулося часткове відновлення лісів як природним шляхом, так і завдяки штучному насадженню. Більшість лісових «острівців» мають статус заповідних урочищ та заказників місцевого значення і входять до РЛП «Гадяцький». Незаліснені частини схилів також частково відновлені природним шляхом і перебувають під лучно-степовою рослинністю. Хоча, окремі ділянки зазнають зоогенного навантаження, чому сприяє випасання худоби. Це має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитиву можна віднести перешкодження наступу лісової рослинності на степові ділянки та збереженню лучно-степової флори. Негативом є витоштування у вологі періоди схилів та заміні вразливих лучно-степових рослин на бур'яни, які краще пристосовані до несприятливих чинників.

5. *Заплатно-долинний тип місцевості.* Хоча, на перший погляд, в заплаві не набула значного поширення господарська діяльність людини, все ж тут відбуваються незворотні зміни. Вже на початку літа відчувається дефіцит вологи в ґрунті, що не сприяє зростанню вологолюбної лучної рослинності. Навпаки, тут починають панувати ксерофіти, і заплава втрачає свій первісний вигляд. Такий стан даного ПТК пов'язаний з рядом чинників. По-перше, як зазначалося вище, значного антропогенного навантаження зазнали плакорні, схиліві та терасові ландшафти, що призвело до маловодних і нетривалих весняних повеней. По-друге, в другій половині ХХ століття були популярними малі гідроелектростанції на Пслі. Їхня діяльність призводила до уповільнення течії і значного замулення. Зараз такі ГЕС в Гадяцькому районі не діють, хоча вниз по течії в Шишацькому районі існує діюча електростанція. По-третє, кричущим фактом є буріння в заплаві нафтогазових свердловин. Приміром поблизу села Плішивець знаходиться законсервована свердловина. Така діяльність призводить до зниження рівня ґрунтових вод. Також негативного впливу заплавні ПТК зазнають через надмірне випасання худоби та створення для їх утримання літніх таборів. Наприклад, в районі села Рашівка такий табір існує безпосередньо біля русла річки.

Висновки. Таким чином можна стверджувати, що долинно-річкова система Псла зазнала значного антропогенного навантаження. Практично повністю трансформовані плакорні та лесово-терасові ПТК, які втратили свій первісний вигляд та свої функції. На їх місці знаходяться агрофітоценози. Також змінені під впливом людської діяльності схиліві та борово-терасові ландшафти. Такі трансформації не могли не вплинути на погіршення стану заплави, яка, окрім того, також потерпає від безпосереднього впливу людини. Це ще раз підтвер-

джує думку про те, що всі частини річкової долини перебувають в тісній парагенетичній, метаболічній взаємодії, утворюючи єдине ціле, здатне реагувати на зміну активності ендегенних і екзогенних процесів [9]. То ж для поліпшення ситуації та збереження геобіорізноманіття потрібно оптимізувати структуру нині діючого РЛП «Гадяцький», враховуючи принцип функціональної взаємозв'язаності [4, 10].

Література

1. Зуб Л.М., Карпова Г.О. Малі річки України: характеристика, сучасний стан, шляхи збереження. – 1991 р. 2. Паламарчук М.М., Ревера О.З. Нове життя малих річок. – К.: Урожай, 1991. 3. Малі річки України: Довідник / А.В. Яцик, Л.Б. Бишовець, Є.О. Богатов та ін.; за ред. А.В. Яцика. – К.: Урожай, 1991. 4. Мовчан В.В. Регіональний ландшафтний парк «Гадяцький»: структура та шляхи оптимізації // Наук. зап. Сумського держ. пед. ун-ту ім. А.С.Макаренка. Географічні науки. – 2013. – Вип. 4. – С. 57-62. 5. Корнус А.О., Корнус О.Г., Мовчан В.В. Ландшафтне планування при організації природоохоронних систем у лісостеповій зоні України // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту. Серія: географія. 2010. – №1 (випуск 27). – С. 304-308. 6. Байрак О.М., Стецюк Н.О. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини / О.М. Байрак, Н.О. Стецюк. – Полтава, Верстка, 2005. – 248 с. 7. Нешатаев Б.Н. Надпойменные террасы долинно-речных систем верхних течений Псла и Ворсклы, их генезис и геоэкологическая оптимизация // Наук. зап. Сумського держ. пед. ун-ту ім. А.С.Макаренка. Географічні науки. – 2010. – Вип. 1. С. 32-48. 8. Гармаш Т.П. Нариси з історії природоохоронної справи на Полтавщині (XIX – перша третина XX століття). – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2001. – 364 с. 9. Нешатаев Б.Н. Методологические аспекты физико-географического исследования долинно-речных систем // Физико-географические основы развития и размещения производственных сил Урала. – Пермь, 1993. – С. 42-49. 10. Нешатаев Б.Н. Принцип функциональной сопряженности региональных природно-территориальных комплексов и природно-заповедных систем // Сучасні проблеми геоекології та раціонального природокористування Лівобережної України: Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 160-річчю з дня народження В.В. Докучаєва. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2006. – С. 36-43.

Summary

Movchan V.V. **The Character of Human Pressure on Natural Complexes of the Psel Valley-River System in its Middle Flow.**

In this article, a short description of some types of anthropogenic impact on the valley landscapes of the middle reaches of the river and Psel right tributary – river Grun.

УДК 911.1 (477.52)

Ж.В. Денисенко, В.В. Чайка

КЛІМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУМСЬКОГО РАЙОНУ

В статті розглядається стан провідних погодних параметрів в межах Сумського району. Охарактеризовані аномальні погодні явища останніх років на території дослідження.

Постановка проблеми. Територія Сумської області – одна з найбільш континентальних областей України. Коефіцієнт континентальності дорівнює 45% [3]. До основних кліматоутворюючих чинників, що визначають клімат Сумсь-